

Маријана
ЈОВЕЛИЋ

ПОЧЕТАК СТВАРАЊА МОДЕРНЕ УНИФОРМЕ У СРБИЈИ

УДК: 355.14:391(497.11),18^с

АПСТРАКТ: Циљ рада је да покаже да корени модернизације униформе у Србији сежу у половину и почетак друге половине 19. века. То је време владе Уставобранитеља који су ударили темеље модерној, европски оријентисаној Србији. У том периоду се мења војна организација српске војске, а јавља се и савременији начина одевања како редова, тако и официра. Ово не значи да модерност и усклађеност са обрасцима који су долазили са европског запада нису утицали на војно одело још много раније. Војна униформа, створена по најмодернијим европским стандардима, формира се од 1808. године. Ипак, процес осавремењивања у пуној мери карактеристичан је за половину и почетак друге половине 19. века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: униформа, Устројеније, романтизам, суртук, шлем

У Првом српском устанку базу оружаних снага Србије формирала је Народна војска, тј. наоружани народ. Тек је Решењем Совјета из 1808. године основана регуларна војска. Батаљон „регулаша“ и батерија топова биле су прве јединице које су изводиле егзерцир према мерилима европских војски. Обука је најпре вршена по аустријском правилу, јер су први „егзерцир мајстори“ били официри из Аустрије, Срби из Војводине који су побегли у Србију, а неретко је било и „фрајкороваца“. Доласком руске војске у Србију, руски инструктори су наметнули руско правило егзерцира. После Другог српског устанка, тачније након споразума са Турцима 1815. године, када су се Срби вратили кућама, пуних десет година у Србији није било никаквих других оружаних снага, осим пандура. Стајаћа војска је настала 1825. године када је кнез Милош, након Ђакове буне, да би осигурао своју личност, формирао тзв. „уписне пандуре“, који су касније прозвани солдатима. Прва формација српске регуларне војске била је израђена по угледу на аустријску војску. Будући да је формирање јединице „уписних пандура“ прошло без нарочитих отпора Турака, то је утицало на кнеза Милоша да 1830. године нађе још већу сигурност установљавањем кадета који су, за разлику од солдата махом распоређених по земљи, боравили где и кнез, чинећи тако његово властито обезбеђење.

После 1830. године, нове војне јединице су осниване безболније, јер је султановим Хатишерифом Србији и формално призната потпуна унутрашња аутономија, а кнезу Милошу право да ради одржавања поретка у земљи, држи у

својој служби потребан број војника. У Крагујевцу је 1832. године установљена Коњичка гарда, када је донет и први посебан пропис о војној служби. Сва војска је 1833. године била формацијски подељена у четири војна одељења, укључујући и војну музику. Тридесетих година 19. века аустријски постулати у обуци су замењени руским. Пошто је 1838. године Србији наметнут тзв. Турски устав, дошло је и до великих промена у војсци. Године 1839. донето је *Устројеније гарнизонног војинства*, а читава војска је, осим чете и полубатерије у месту Централне управе, била одређена за чување границе. Ипак, доласком Уставобранитеља на власт, мења се и *Устројеније гарнизонног војинства* 1845. године, јер Уставобранитељи и кнез Александар Карађорђевић војсци из времена Обреновића нису поклањали нарочито поверење.¹ Цела војска била је под управом Главног штаба који је био подељен на четири одсека. То су били Фронтовни, Казначејско-економски, Санитетски и Судски, који је остао под министром унутрашњих дела. Војска је и даље имала задатак полиције (да чува поредак и мир у земљи), док су јој граничне функције укинуте. Године 1845. издато је и посебно *Правило за регрутовање*, а у Крагујевцу је 1848. године основана Тополивница која је истовремено представљала и школу за официре. У Београду је 1850. године основана Артиљеријска школа, која је 1880. године расформирана и преименована у Војну академију. Тако је у Србији интензивирано оспособљавање командног кадра и постављени темељи домаћој војној индустрији.² Пре него што пређемо на кратак осврт униформе носене пре средине 19. века и на саму униформу из времена Уставобранитеља, нужно је рећи понешто и о наоружању српске војске од почетка 19. века, будући да је оружје било саставни део нароне ношње, а потом и саме униформе. За време устанака, формирањем регуларних јединица, био је очевидан мањак модернијег, једнообразног стрељачког оружја европског порекла, које би било у складу са савременим тактичким захтевима. Први покушај легалне набавке формацијског оружја одиграо се још током боравка устаничке депутације у Бечу 1806. године. Србима је достављано ловачко, цивилно и застарело формацијско оружје, тзв. комисијкепушке М.1754. Други извор снабдевања устаничке војске представљала је руска помоћ.³ Временом, глаткоцевне пушке кременјаче бивају замењене тзв. каписларама, а Главни војни штаб педесетих година 19. века одлучује се и за адаптацију постојећих кременјача на перкусиони систем. Блазнавац је у Лијежу контактирао познатог фабриканта Огиста Франкота, те је до краја 1858. године у Србију испоручено 8316 пушака. Блазнавчеве иновације су актуализовале систем Мини-Франкот-Петровић. У земљи је ово оружје било познато под називом *венсенске*, или *белгијске пушке*.⁴ Доба устанка (1804–1815) обележено

1 Славица Б. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2000, 13–22.

2 Славица Б. Ратковић-Костић, *н. д.*, 22–23.

3 Бранко Богдановић, *Наоружање српске и црногорске војске од 18. до 19. века*, *Зборник Историјског музеја Србије*, 31, Београд, 2003, 144–45.

4 Бранко Богдановић, *н. д.*, 148–49.

је разноврсношћу одела. Изгледа да током Другог српског устанка уопште нису ношене униформе. За време Првог српског устанка ношен је национални костим, руска униформа М.1803, и стандардизован тип војне одеће установљен 1809. године, коју је носио ембрион српске стајаће војске, тзв. *Регулаши*.⁵ У Црној Гори је приметак униформе у правом смислу речи видљив од 1896. године, док је тек 1910. године формирана униформа модерног карактера, готово потпуно ослоњена на српске одевне узоре.⁶ Период после Другог српског устанка и нарочито време Прве владе Кнеза Михаила Обреновића, значили су модернизацију српског једнообразног војног одела. Наиме, од 1830. до 1838. године доминира романтична силуета мушкарца, тзв. дендија или кицоша, која постаје нарочито елегантна у својим обрисима уз помоћ кројачке вештине енглеских мајстора. После Хатишерифа из 1830. године, упоредо са оделом оријенталног карактера, књаз, његова породица и свита почињу да носе одело европског карактера. Последице политичке, економске и друштвене европеизације, трајаће до почетка 20. века. Бројни сачувани портрети војних и цивилних чиновника овог времена речито приказују униформисана лица, те значај друштвеног угледа и лагано потискивање левантинских навика. *Устројенијем гарнизона војинства из 1841. године* дотадашњи фрак замењује спенцер дворедног закопчавања, а официрско горње одело остаје суртук са закопчавањем у два реда. Нарочито би требало подвући скромну декоративност која је линеарно колористичким стилем, путем испуски, истицала основни облик одела и пропорцију ратничке фигуре.⁷ Ако бисмо се у најкраћем осврнули на производњу униформе у Србији тридесетих година 19. века, за сада бисмо могли само да напоменемо да је, без обзира на друштвено раслојавање међу занатлијама, занатство у целини, на челу са представницима нових заната, омогућило да се за десетак година (1827–1939) српска војска масовно униформише по европским узорима, да се створи кадар тзв. Војних занатлија и да се поставе темељи службе која би се организовано и стално старала о одећи, опреми и наоружању војске. Свакако, занатске израђевине уопште, па и оне које се тичу војне одеће и опреме, нису могле да прате индустријску производњу. Али, као мануфактурна делатност на прелазу из феудалних друштвених односа у робно-новчане, српско занатство тога времена, унеколико је било у складу са захтевима серијске израде, неопходне при производњи униформе. На тај начин, оно је дало подстрек специфичном развоју војног одевања у Србији тридесетих година 19. века, када је српска држава тек закорачила путем европских цивилизацијских струја.⁸ Наиме, већ после 1830. године, а нарочито после Хатишерифа, у погледу војне организације

5 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 2000, 59–62.

6 Душан Бабац, *Војска и војне униформе у Кнежевини и Краљевини Црној Гори*, Зборник Историјског музеја Србије, 31, Београд, 2003, 204.

7 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 2000, 250–251.

8 Десанка Николић, *Производња униформе у Србији 30-их година 19. века*, Весник Војног музеја, 18, Београд, 1972, 137.

и униформисања, Кнез Милош следи европске стандарде, али се, барем што се тиче снабдевања војске одећом, више ослања на домаће производне снаге, него ли на увоз који се, као један од начина набавки за војску, није могао избећи.⁹ После 1815. године многе велике европске војске стварају професионалне армије. До 1848. године униформа је добила дефинитивне политичке импликације, круте руске и пруске униформе постале су синоним репресије, а стил војног одевања губитничке Француске постао је свагде патриотски симбол слободе.¹⁰

Владавина кнеза Александра Карађорђевића (1842–1858) значила је олигархијску управу у Србији, најбоље оличену у Уставобранитељима. Процес стварања националне државе био је у току, постепеним инклинацијама ка европским обичајима. Предлогом Илије Гарашанина, министра унутрашњих послова, модернизован је изглед војске напуштањем специфичног бидермајер типа одеће и увођењем нове униформе. Промене мушке и војне силуете биле су последица усавршавања ратне технике и све веће примене шиваће машине у изради одеће. Заменом фрака мундиром дужих пешева уз панталоне, фигура постаје знатно отежанија, волуминознија и стабилнија. Романтичарски покрет средином 19. века оживео је стил средњег века. То је видљиво на војничким капама, тј. шлемовима пруске и руске војске. Такође, присутна је и евокација на узор средњег века, изражена у металном оковратнику који је од 18. века присутан у свим европским војскама као обележје официрског ранга (*ringkra-gen*).¹¹ Наиме, у Српским новинама је 1845. године објављено ново *Устројеније гарнизонског војинства* које је предвиђало потпуну измену униформе регуларне војске. Да би се спровели у дело крупни планови тадашњег министра унутрашњих послова Илије Гарашанина, предвиђени чувеним *Начертанијем*, било је неопходно створити савремену војну организацију. Основани су Тополивница и Артиљеријска школа, тј. Војна академија. Такође, стандарди у одевању окрећу се европском западу, те Србија нагиње пруским и француским обрасцима. Бројни портрети и ликовна дела овековечавају изглед официра и подофицира, пружајући занимљиве податке о њиховој униформи током периода 1842–1858. године. Најважнија одлика нове униформе био је плави капут, тј. мундир са скутевима до изнад колена, који је подсећао на униформу чиновника из 1837. године. Иако није посебно описана, о униформи генерала може се говорити на основу портрета и фотографија кнеза Александра Карађорђевића и других. Она је била иста као официрска, с тим да су крагна и зарукавље били извезени храстовом граном, слично стилизованом као на генералском фраку из тридесетих година. Тиме се у новом облику униформе одржала традиција означавања која траје све до данашњих дана. Савремени карактер изгледа српска војска је добила 1847. године, када су уведени шлемови

9 Десанка Николић, *н. д.*, 120.

10 John Mollo, *The uniforms of the World's Great Armies 1700 to the present*, London, 1978, 158.

11 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 2000, 252.

са шиљцима, модерни у готово свим европским војскама. Пешадија и артиљерија су имали шлемове са двочланим шиљком (*пиклхаубе*), сличне руским узорима. Овај пропис из 1845. године задржао се све до новог *Устројенија гарнизонног војинства* из 1861. године, када је поменута униформа замењена јер није импоновала кнезу Михаилу, као и много шта друго што је означавало време владе Уставобранитеља. Новим прописом о војном оделу, ранија плава боја за главне родове оружја замењена је зеленом, тј. бојом Обреновића.¹² Спољашњи изглед војника био је потпуно измењен. Већ 1845. године је у Србији створен тип модерне униформе који ће, са незнатним изменама, остати све до краја 19. века. Србија је, наиме, била међу првим земљама које су увеле мундир са дугим пешевима и за редове. Француска га је увела 1840, Пруска 1843, Баварска и Шпанија 1848, Саксонија 1849, Аустрија 1851, а Енглеска и Русија тек 1856. године. Европска стремљења у изгледу униформи имају корене у три чињенице. Прва је интензивни долазак нових мајстора (шнајдера) који су потисли старе терзијске и остале занате, друга је прилив питомаца који су се школовали по напредним европским земљама и доносили укус нових токова у одевању, а трећа је пристизање војника из Аустроугарске после револуције 1848–1849. године. Они су доноси нове укусе који су се одразили и на униформу.¹³ Изгледа да су догађаји на социо-политичком плану у Србији 1842–1843. године изазвали занемаривања проблема производње и набавке војне одеће. То објашњава и очиту празнину у архивској грађи до 1845. године, када се креће у ревносни поход на преуниформисање српске војске. Дубинска промена српске војне униформе 1845. године изазвала је новине и у снабдевачкој служби. Главни војни штаб и четни командири изгубили су своје раније функције старања о набавкама и изради униформе. Чини се да се униформа није више шила у склопу војних јединица као раније. Готова одећа, израђивана од стране цивилних мајстора, коју је преко Министарства унутрашњих дела потраживао Војни штаб, допремала се у војне магацине. Савремена архивска грађа од 1843. до 1859. године открива нам да су постојала два начина снабдевања српске војске униформама. Први се темељио на малобројним набавкама готових делова униформе из иностранства, а други је подразумевао домаћу израду, али на основу материјала купљеног углавном ван земље. Издашни примери архивске грађе доказују колико се прилежно опремала српска војска шлемовима, јер су они на извешан начин указивали на интернационализацију српске војне униформе. Друштвено-политичке промене за време владавине Уставобранитеља захватиле су и војску која је играла улогу и наручиоца и организатора снабдевања, док су се набавке материјала из иностранства препуштале агилним приватним лицима која су радила за новчане награде. Узлет трговине од 1842. године имплицирао је већу робну размену, што је условљавало конкуренцију на тржишту. Архивски

12 Павле Васић, *Прилог проучавању униформе српске војске у 19. веку (1826–1858)*, Весник војног музеја, 4, Београд, 1957, 248–250.

13 Павле Васић, *Одело и оружје*, Београд, 1994, 194–195.

извори нам потврђују да је роба набављана за војне потребе од 1843. године била подвргавана лицитацијама, чиме су постизани већи избор и квалитет. Престала је и потреба за војним мајсторима, јер је и међу грађанским занатлијама настао довољан број извођача радова на обликовању нове униформе српске војске. То се нарочито односи на представнике нових заната, шнајдере и чизмаре, чији се значај у Србији све више интензивира у односу на слој старијих занатлија (терзије, опанчари и др). Тако се средином 19. века стварао не само слој посредника, лифераната, него и домаћих трговаца и занатлија, који су у војним набавкама имали могућност економског просперитета. Да би освојили домаће тржиште и пружили отпор увозу аустроугарске индустријске робе која је у то време намиривала становништво и војску у Србији, најпредузимљивији од њих стварају веће мануфактурне погоне за серијску производњу, првенствено предмета потребних војсци, махом чоје и коже. Војне набавке су, дакле, стимулативно утицале на даљи развој занатства и појаву домаће индустрије.¹⁴

Извори и литература

Извори

1. Картоотека и Инвентарне књиге Војног музеја

Литература

1. Богдановић Бранко, *Наоружање српске и црногорске војске од 18. до 19. века*, Зборник Историјског музеја Србије, 31, Београд, 2003.
2. Бабац Душан, *Војска и војне униформе у Кнежевини и Краљевини Црној Гори*, Зборник Историјског музеја Србије, 31, Београд, 2003.
3. Васић Павле, *Одело и оружје*, Београд, 1994.
4. Васић Павле, *Прилог проучавању униформе српске војске у 19. веку (1826–1858)*, Весник војног музеја, 4, Београд, 1957.
5. Васић Павле, *Униформа српске војске 1808–1918*, Београд, 1980.
6. Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 2000.
7. Mollo John, *The uniforms of the World's Great Armies 1700 to the present*, London, 1978.
8. Николић Десанка, *Производња униформе у Србији 30-их година 19. века*, Весник Војног музеја, 18, Београд, 1972.
9. Николић Десанка, *Архивска грађа и производња војне униформе у Србији средином 19. века*, Весник Војног музеја, 19–20, Београд, 1974.
10. Ратковић-Костић Б. Славица, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2007.

¹⁴ Десанка Николић, *Архивска грађа и производња војне униформе у Србији средином 19. века*, Весник Војног музеја, 19–20, Београд, 1974, 71–72.

The Beginning of the Constitution of the Modern Uniform In Serbia

The rule of the prince Aleksandar Karadjordjevic (1842-1858), meant the oligarchy in Serbia, expressed by the constitution defenders. The process of the national state constitution was in progress, with the inclinations towards the European customs. By the proposal of the minister of internal affairs Ilija Garasanin, the look of the army was modernized with the leaving of specific type of dress and with the introduction of the new uniform by which Serbia was the first in the circle of many European countries. The change of the military silhouette was the consequence of the war technical improvement and much more usage and application of the sewing machine in the vestment production. When tunic replaced the tailcoat, the figure became more stabile. Romanticism revived the medieval style on the helmets of the Prussian and Russian army. Also, the remind ness of the medieval patterns was expressed by the metal collar, presented from 18th century in all European armies as a characteristic of the officer's rank, ringkragen. In the mid of the 19th century, it was made not only the stratum of the mediators and suppliers, but also domestic merchants and traders, who had the possibility of the economical prosperity in the military purchases. In order to conquer domestic market and give the resistance to the Austrian goods that were purchased, Serbian people and army, the most energetic among them, made bigger manufacturing sections fog the assembly-line production, firstly for the needed military cloth and leather. Military purchases stimulated further trade development and appearance of the domestic industry.

Marijana JOVELIC

Le début de la création de l'uniforme moderne en Serbie

Le règne du prince Alexandre Karadjordjevic (1842-1858) signifia une administration oligarchique en Serbie, mise en évidence par les membres du gouvernement pour la protection et l'application de la constitution. Le processus de fondation de l'état national fut en cours, par des inclinations progressives vers les traditions européennes. Suivant la proposition du ministre des affaires étrangères Ilija Garasanin, l'apparence de l'armée fut modernisée par l'abandon du type de vêtement spécifique biedermeier et par l'introduction de la nouvelle uniforme avec laquelle la Serbie fut parmi les premières au sein de nombreux pays européens. Les changements de la silhouette masculine et militaire furent la conséquence du perfectionnement de la technique de guerre et de l'usage de plus en plus accru de la machine à coudre dans la confection du vêtement. Par le remplacement du frac par la tunique à basques plus longues avec un pantalon, la figure devient considérablement plus alourdie, plus volumineuse et plus stable. Le mouvement romantique au milieu du 19ème siècle raviva le style du Moyen-Âge. C'est visible sur les calots, c'est-à-dire les casques de l'armée

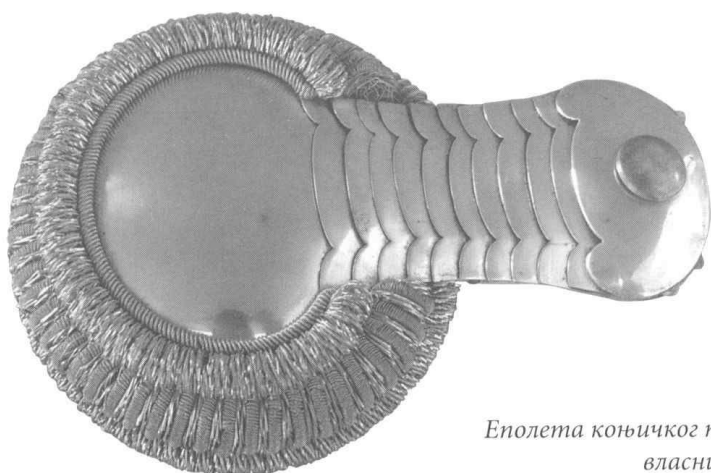
prussienne et russe. De même, l'évocation du souvenir des modèles du Moyen-Âge est présente, manifestée dans le collet métallique qui fut présent à partir du 18ème siècle dans toutes les armées européennes en tant qu'emblème du rang d'officier, le soi-disant *ringkragen*.

Au milieu du 19ème siècle se forma non seulement une couche de commissionnaires, de fournisseurs, mais aussi de commerçants et d'artisans du pays qui lors des acquisitions militaires eurent une possibilité de prospérité économique. Afin de conquérir le marché du pays et résister à l'importation de la marchandise industrielle austro-hongroise qui à cette époque approvisionna la population et l'armée en Serbie, les plus entreprenants parmi eux fondèrent des ateliers de manufacture plus grands et une production sérielle, en premier lieu de choses nécessaires à l'armée, comme le furent la serge et le cuir. Les achats militaires exercèrent, par conséquent, une influence de manière stimulante sur le progrès ultérieur de l'artisanat et l'apparition de l'industrie du pays.

Marijana JOVELIC

Шлем српског редова М. 1847,
власништво Војног музеја

Еполета коњичког потпуковника Стојка Павловића,
власништво Војног музеја

*Униформа српског редова М.1847,
власништво Војног музеја*